

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

**СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ
АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО
СУСПІЛЬСТВА**

**МАТЕРІАЛИ VII ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ, АСПІРАНТІВ, ВИКЛАДАЧІВ ТА СПІВРОБІТНИКІВ**

(Суми, 18-19 квітня 2019 року)

**Суми
2019**

5. Федуленкова Т. Н. Фразеологическое пространство национального словаря в сопоставительном аспекте [Электронный ресурс] / Федуленкова Т. Н., Адамия З. К., Чабашвили М. – М. : Академия естествознания, 2014. – Режим доступа : <https://monographies.ru/ru/book/section?id=7396>.

Наталія Пилипенко-Фріцак,

викладач кафедри мовної підготовки іноземних громадян

Сумського державного університету

ІМЕННИКИ СПІЛЬНОГО РОДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ

Актуальність. Серед інших формальних та формально-семантичних розрядів слів в межах категорії роду увагу привертають іменники спільного роду – слова, що можуть називати осіб обох статей, а своє граматичне значення однозначно реалізують лише в умовах контексту. Існування іменників спільного роду виступає як граматичний феномен, відомий в тій чи іншій мірі усім слов'янським мовам, але особливо характерний для східнослов'янських, в яких такі субстантиви «являють собою досить виразну цілісну групу на загальнослов'янському фоні.

В сучасному мовознавстві поняття «спільний рід» не має однозначного висвітлення, що й визначило мету роботи: дослідити погляди мовознавців щодо питання класифікації іменників спільного роду в сучасній українській мові.

Рід — несловозмінна граматична категорія, що є однією з морфологічних ознак іменника, полягає у поділі іменників на класи, віднесені відповідно до чоловічого, жіночого і середнього родів. Вважають, що граматичний рід виник на основі первісних категорій живих і неживих істот ще на загальноєвропейському ґрунті. З категорії живих істот виділилися спочатку два

роди – чоловічий та жіночий, що стосувалися відповідних статей живих діячів, а потім поширилися на інші назви.

Існування в українській мові трьох родів — чоловічого, жіночого і середнього — є важливим стилістичним засобом [3]. Найважливішими для стилістики є такі особливості родових форм іменників:

1) уживання паралельних форм чоловічого і жіночого роду для називання осіб жіночої статі: *артист — артистка, журналіст — журналістка, майстер — майстриня*;

2) стилістична роль іменників спільного роду: *нездара, незграба, заброда, каліка*;

3) заміна форм роду для створення різних експресивних відтінків — співчуття, замилювання чи осуду, зневаги тощо: *ти моє ріднесеньке*.

Деякі іменники можуть уживатися зі значенням двох родів — чоловічого і жіночого, чоловічого і середнього. Це назви осіб, що вказують на певну ознаку, здебільшого негативну. Кількість таких слів в українській та інших східнослов'янських мовах остаточно не підрахована. Лексикографічні джерела фіксують далеко не всі іменники спільного роду, оскільки їхня експресивність, притаманні багатьом словам конотативні відтінки часто не відповідають критеріям відбору слів до нормативного словника. У діалектному мовленні їх функціонує набагато більше, що підтверджують спеціальні дослідження [1, 4].

Найбільшу групу становлять іменники на *-а (-я)* зі значенням чоловічого і жіночого роду: *бідолаха, волоцюга, гуляка, заволока, заїка, ненажера, єхидна, заброда, замурза, підлиза, нездара, потвора, нероба, нехлюя, нікчема, роззява*, а також *нерівня, сусіда, слуга, сирота, листоноша* та ін. Такі іменники набувають роду тієї особи чи істоти, яку вони означають. На рід таких іменників вказує контекст (граматичний зв'язок у реченні із залежними від них словами – означеннями, присудками – дієсловами минулого часу, умовного способу): *А дівчина-сиротина у наймах марніє... Заспіває та й згадає, що він сиротина... Отакий-то мій Ярема, сирота убогий!* (Т. Шевченко).

Більшість дослідників сходяться на тому, що іменники спільного роду є граматичними омонімами. Так, І.Р. Вихованець доходить висновку, що у групі іменників так званого «спільного» роду (*заїка, листоноша, непосида, сирота* тощо) наявні «омонімічні форми чоловічого і жіночого роду, з граматичного погляду розщеплювані на дві родові форми й найчастіше диференційовані синтаксично узгоджуваними або координованими словами».

Поряд із цим висловлюється думка, що ці відношення форм і значень слід кваліфікувати як граматичну полісемію, бо вони, на думку В.В. Мерінова, мають одну граматичну форму, яка не асоціюється з певною родовою характеристикою й виражає два граматичних значення: чоловічого й жіночого родів, тобто не можна зробити однозначний висновок про належність такого іменника до певного роду лише з його граматичної форми. Т.Ю. Мороз вважає, що на рівні іменників так званого «спільного» роду «має місце семантико-граматична асиметрія у вигляді омонімії граматичних форм. Маючи формальні ознаки жіночого або середнього родів (флексії *-а, -о*), вони можуть вживатися на позначення осіб обох статей, а також недорослих осіб.

Деякі мовознавці вважають, що вживання терміна «спільний» рід є дещо некоректним щодо іменників на *-а (-я)*, оскільки такі іменники, за твердженням мовознавця В.О. Горпинича, не мають таких фундаментальних ознак, які, з одного боку, об'єднували б групу іменників в окремий родовий клас, а з другого – відрізняли б їх від чоловічого, жіночого, середнього родів так, як розрізняються вони між собою. Крім того, «спільного» роду не мають прикметники, прикметникові займенники, дієприкметники і дієслова минулого часу. Подібного ж погляду дотримується А.П. Загнітко, який вважає, що характеристика цих слів як носіїв грамем спільного роду не може бути переконливою, тому що при такому підході не розмежовується синтагматичний, парадигматичний і семантичний плани граматичного роду, не враховується його віртуально-лексемна особливість.

Мовознавець І.Г. Матвіяс використовує інший термін – подвійний рід, поширюючи його не тільки на іменники з закінченнями *-а(-я)*, але й на деякі

іменники чоловічого або середнього роду на *-о*, що виражають негативні якості особи і можуть стосуватися осіб обох статей (*базікало, забудько, ледащо, незнайко*), а також іменники чоловічого і середнього (*вовчище, ставище, дубище*) або жіночого і середнього (*бабище, відьмище, головище*) роду.

Іншу думку спостерігаємо в праці Т.Ю. Мороз «Проблема іменників подвійного і так званого спільного роду крізь призму семантико-граматичної асиметрії». Автор теж диференціює іменники подвійного роду та іменники спільного роду. Але до іменників подвійного роду, на думку Т.Ю. Мороз, належать лексеми, що містять компоненти *-ище-*, *-исько-* (*басище, будячище, дівчище, дідище, димище, тракторище, ножище, вітрисько, дівчисько* та ін.). Вони не можуть відноситися до окремого роду, адже кожне слово походить від лексеми, що належить до одного з трьох родів. Іменники ж спільного роду мають специфічні формальні ознаки, генетично пов'язані з жіночим родом, а саме флексію *-а*, однак у контексті можуть виражати значення як жіночого, так і чоловічого роду. До цієї ж групи, на думку Т. Мороз, належать слова на *-о* (*базікало, ледащо, забудько*), вживання яких у середньому роді пояснюється перенесенням змістових елементів однієї граматичної форми на іншу з метою вираження певних стилістичних відтінків. Аналізуючи думки інших мовознавців (А. Загнітка, В. Горпинича), Т.Ю. Мороз доходить висновків, що іменники, які мають спільний рід, не варто виділяти в окремий клас: оскільки граматичне значення певного роду обов'язково виявляється на синтаксичному рівні, то в цьому разі структурна асиметрія спостерігається тільки на рівні омонімічних форм, зовні схожих на іменники жіночого чи середнього роду.

Дослідниця О. Безпояско окремо виділяє іменники потенційного роду – омонімічні форми середнього роду на позначення осіб чоловічої і жіночої статі (*ледащо, мурло, базікало, одоробло, убойще*), зазначаючи, що вони є специфікою саме української мови. Від фемінативів вони відрізняються рівнем експресивно-емоційної оцінності компонентів парного протиставлення [2].

За А.П. Грищенком, до спільного роду належать іменники чоловічого й жіночого, чоловічого й середнього, жіночого й середнього родів. Така

характерна риса іменників, як спільний рід, найтісніше пов'язана з вираженням спеціалізованих, позбавлених нейтрального ставлення значень – негативно-оцінного, аугментативного та аугментативного в поєднанні з негативним

Висновки. Отже, враховуючи все сказане, можна стверджувати, що в сучасному українському мовознавстві відсутня однастайність у визначенні того, які саме іменники належать до слів спільного роду. Невирішеним залишається й питання класифікації іменників спільного роду, що відкриває перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Атлас української мови : [в 3 т.]. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі / [ред.тому І. Г. Матвіяс]. – К. : Наукова думка, 1984. – 498 с. – (391 карта); Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / [ред. тому Я. В. Закревська]. – К. : Наукова думка, 1988. – 520 с.; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – К. : Наукова думка, 2001. – 266 с. – (206 карт).
2. Вакуленко М. О. Декілька зауваг щодо фемінітивів в українській мові / М. О. Вакуленко // Вісник Національної академії наук України. – 2018. – № 1. – С. 86–89. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2018_1_12.
3. Лиса Г. І. Динаміка сучасної родової категоризації іменника та її лексикографічна інтерпретація / Г. І. Лиса // Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія : Філологія. Педагогіка. Психологія. Випуск 31. – 2015. – С. 287–294.
4. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінця ХХ — ХХІ ст.): Монографія / О. О. Тараненко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.